

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. ОПИС ПОКРИТОНАСІННИХ РОСЛИН	
ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ	10
<i>Sonchus oleraceus</i> – Жовтий осот городній	10
<i>Hypochaeris radicata</i> – Поросинець укорінливий	19
<i>Hypochaeris maculata</i> – Поросинець плямистий	29
<i>Leontodon hispidus</i> – Любочки щетинисті, л. шорсткі	39
<i>Scorzoneroïdes autumnalis</i> – Скорзонероїдес осінній, любочки осінні ..	49
<i>Lactuca tatarica</i> – Латук татарський	60
<i>Scorzonera purpurea</i> – Скорзонера пурпурова, зміячка пурпурова	71
<i>Scorzonera humilis</i> – Скорзонера низька, зміячка низька	81
<i>Tragopogon dubius</i> subsp. <i>dubius</i> (syn. <i>T. major</i>) – Козельці звичайні типові, к. великі, к. синоваті	93
<i>Campanula cervicaria</i> – Дзвоники оленячі, д. шорстковолосисті.....	101
<i>Campanula glomerata</i> – Дзвоники скупчені, д. головчасті, д. купчасті ..	112
<i>Campanula latifolia</i> – Дзвоники широколисті	122
<i>Campanula patula</i> – Дзвоники розлогі	132
<i>Campanula persicifolia</i> – Дзвоники персиколісті.....	142
<i>Campanula rotundifolia</i> – Дзвоники круглолисті.....	152
<i>Campanula sibirica</i> – Дзвоники сибірські.....	162
<i>Campanula trachelium</i> – Дзвоники крапиволисті	171
<i>Jasione montana</i> – Агалик-трава гірська, а.-т. піскова	180
<i>Menyanthes trifoliata</i> – Бобівник трилистий	189
<i>Adoxa moschatellina</i> – Адокса мускусна, пижмівка звичайна	200
<i>Sambucus ebulus</i> – Бузина трав'яниста, б. трав'яна	211
<i>Sambucus nigra</i> – Бузина чорна	220
<i>Sambucus racemosa</i> – Бузина червона	229
<i>Viburnum lantana</i> – Калина цілолиста, гордовина	237
<i>Viburnum opulus</i> – Калина звичайна	245
<i>Knautia arvensis</i> – Сverbіжниця польова	253
<i>Succisa pratensis</i> – Комонник лучний	263
<i>Valeriana officinalis</i> – Валер'яна лікарська, в. болотна, в. висока	273
<i>Valeriana wolgensis</i> (<i>V. nitida</i> Kreyer) – Валер'яна волзька	283
<i>Conium maculatum</i> – Болиголов плямистий	291
<i>Aegopodium podagraria</i> – Яглиця звичайна	300
<i>Cicuta virosa</i> – Віха отруйна, цикута отруйна	312
<i>Oenanthe aquatica</i> – Омег водяний	322
<i>Sium sisarum</i> – Вех солодкокореневий, в. сизаровидний	333
<i>Sium latifolium</i> – Вех широколистий	341
<i>Pimpinella saxifraga</i> – Бедринець ломикаменевий, б. звичайний, б. ломикамінь	350
<i>Sanicula europaea</i> – Підлісник європейський, п. звичайний	360
<i>Anthriscus sylvestris</i> – Буги́ла лісова	370
<i>Chaerophyllum aromaticum</i> – Бутень запашний, б. пахучий	381

<i>Chaerophyllum temulum</i> – Бутень п'янкий	390
<i>Angelica archangelica</i> – Дягель лікарський, дягіль лікарський	399
<i>Angelica sylvestris</i> – Дягель лісовий, дудник лісовий	407
<i>Peucedanum cervaria</i> – Смовдь оленяча	416
<i>Peucedanum oreoselinum</i> – Смовдь гірська	426
<i>Thysselinum palustre</i> (<i>Calestania palustris</i> , <i>Peucedanum palustre</i>) – тиселі́нум болотний, смовдь болотяна, с. болотна, калестанія болотна.....	436
<i>Heracleum sphondylium</i> – Борщівник звичайний	446
<i>Heracleum sibiricum</i> – Борщівник сибірський	455
Список латинських назв таксонів.....	462
Список українських назв таксонів.....	464
Список використаної літератури.....	466

Добрій пам'яті вчителів і колег
Івана Михайловича Григори та
Петра Михайловича Царенка
присвячується

ПЕРЕДМОВА

У п'яти частинах посібника наведено опис морфологічних особливостей і типів лісорослинних умов для 566 видів та підвидів, що входять до 288 родів, 74 родин та 12 клад системи APG IV.

У п'ятій частині подано 47 видів та підвидів, що входять до 29 родів, шести родин та трьох порядків класу Campanulids.

У системі класу Campanulids представлено порядки Apiales, Asterales, Dipsacales, родини Apiaceae, Asteraceae, Campanulaceae, Caprifoliaceae, Menyanthaceae, Viburnaceae та роди *Adoxa*, *Aegopodium*, *Angelica*, *Anthriscus*, *Campanula*, *Chaerophyllum*, *Cicuta*, *Conium*, *Heracleum*, *Hypochaeris*, *Jasione*, *Knautia*, *Lactuca*, *Leontodon*, *Menyanthes*, *Oenanthe*, *Peucedanum*, *Pimpinella*, *Sambucus*, *Sanicula*, *Scorzonera*, *Scorzoneroides*, *Sium*, *Sonchus*, *Succisa*, *Thysselinum*, *Tragopogon*, *Valeriana*, *Viburnum* та види й підвиди *Adoxa moschatellina*, *Aegopodium podagraria*, *Angelica archangelica*, *A. sylvestris*, *Anthriscus sylvestris*, *Campanula cervicaria*, *C. glomerata*, *C. latifolia*, *C. patula*, *C. persicifolia*, *C. rotundifolia*, *C. sibirica*, *C. trachelium*, *Chaerophyllum aromaticum*, *Ch. temulum*, *Cicuta virosa*, *Conium maculatum*, *Heracleum sibiricum*, *H. sphondylium*, *Hypochaeris maculata*, *H. radicata*, *Jasione montana*, *Knautia arvensis*, *Lactuca tatarica*, *Leontodon hispidus*, *Menyanthes trifoliata*, *Oenanthe aquatica*, *Peucedanum cervaria*, *P. oreoselinum*, *Pimpinella saxifraga*, *Sambucus ebulus*, *S. nigra*, *S. racemosa*, *Sanicula europaea*, *Scorzonera humilis*, *S. purpurea*, *Scorzoneroides autumnalis*, *Sium latifolium*, *S. sisarum*, *Sonchus oleraceus*, *Succisa pratensis*, *Thysselinum palustre*, *Tragopogon dubius* subsp. *dubius*, *Valeriana officinalis*, *V. wolgensis*, *Viburnum lantana*, *V. opulus*.

Рід *Adoxa* містить один вид (*A. moschatellina*), *Aegopodium* – один (*A. podagraria*), *Angelica* – два (*A. archangelica*, *A. podagraria*), *Anthriscus* – один (*A. sylvestris*), *Campanula* – вісім (*C. cervicaria*, *C. glomerata*, *C. latifolia*, *C. patula*, *C. persicifolia*, *C. rotundifolia*, *C. sibirica*, *C. trachelium*), *Chaerophyllum* – два (*Ch. aromaticum*, *Ch. temulum*), *Cicuta* – один (*C. virosa*), *Conium* – один (*C. maculatum*), *Heracleum* – два (*H. sibiricum*, *H. sphondylium*), *Hypochaeris* – два (*H. maculata*, *H. radicata*), *Jasione* – один (*J. montana*), *Knautia* – один (*K. arvensis*), *Lactuca* – один (*L. tatarica*), *Leontodon* – один (*L. hispidus*), *Menyanthes* – один (*M. trifoliata*), *Oenanthe* – один (*O. aquatica*), *Peucedanum* – два (*P. cervaria*, *P. oreoselinum*), *Pimpinella* – один (*P. saxifraga*), *Sambucus* – три (*S. ebulus*, *S. nigra*, *S. racemosa*), *Sanicula* – один (*S. europaea*), *Scorzonera* – два (*S. humilis*, *S. purpurea*), *Scorzoneroides* – один (*S. autumnalis*), *Sium* – два (*S. latifolium*, *S. sisarum*), *Sonchus* – один (*S. oleraceus*), *Succisa* – один (*S. pratensis*), *Thysselinum* – один (*T. palustre*), *Tragopogon* – один (*T. dubius* subsp. *dubius*),

Valeriana – два (*V. officinalis*, *V. wolgensis*), *Viburnum* – два (*V. lantana*, *V. opulus*).

У Національному університеті біоресурсів і природокористування України викладається навчальна дисципліна «Ботаніка», тому цей посібник знадобиться для підготовки бакалаврів у галузі знань «Н Сільське, лісове, рибне господарство та ветеринарна медицина» зі спеціальностей «НЗ Садово-паркове господарство» та «Н4 Лісове господарство» освітньо-професійних програм «Садово-паркове господарство» та «Лісове господарство» у закладах вищої освіти.

Мета дисципліни: дати студентам знання морфологічних, еколого-ценотичних, соціологічних та індикаторних особливостей рослин, їхнього природоохоронного статусу й поширення як на території України, так і у світі. Це сприятиме опануванню інтегральних і загальних компетентностей та отримання відповідних програмних результатів навчання.

Набуття компетентностей:

інтегральна компетентність (ІК): здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми професійної діяльності в галузі вирощування декоративних рослин, фітодизайні та флористиці, проектування, створення та експлуатації об'єктів садово-паркового господарства або в процесі навчання, що передбачає застосування теорій і методів рослинництва, ландшафтної архітектури, садово-паркового будівництва та екології і характеризується комплексністю та невизначеністю умов, а також у галузі лісового й мисливського господарства або в процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів лісівничої науки й характеризується комплексністю та відповідністю природних зональних умов.

загальна компетентність (ЗК): знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності, здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях, прагнення до збереження навколишнього середовища, здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

спеціальні (фахові) компетентності (СК): здатність застосовувати знання зі спеціалізованих підрозділів науки, зокрема ботаніки, здатність застосовувати базові знання з екології, природно-заповідної справи та біоценотичного підходу в процесі збереження та реновації садово-паркових об'єктів.

Програмні результати компетентностей (ПРН): володіти на операційному рівні методами спостереження, опису, ідентифікації, класифікації, культивування декоративних рослин та рослинних садово-паркових угруповань, підтримання їхньої декоративності, стійкості й стабільності в умовах комплексної зеленої зони міста. Володіти знаннями, розумінням із фундаментальних наук, впроваджуючи їх у комплексному вирішенні питань природоохоронної діяльності, структури природо-заповідних територій, сучасних урбанізаційних процесів та оцінки інтродукованих рослин в урбофітоценози. Володіти базовими гуманітарними, природничо-науковими та професійними знаннями для вирішення завдань з організації та ведення лісового господарства.

У характеристиці кожного виду подано його латинську та українську назви (POWO, 2026; Кобів, 2004; Определитель..., 1987; Флора УРСР, 1938–1965), морфологічну характеристику, належність до еколого-ценотичної групи, відношення до тропності, світла, водного режиму (Екофлора України, 2000–2010), інформацію про природоохоронний статус (Зелена книга України, 2009; Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин..., 2012; Перелік видів рослин..., 2021; Про затвердження переліків..., 2021), основну біоморфу, тривалість великого життєвого циклу, основні типи вегетації, типи надземних пагонів, типи підземних пагонів, екобіоморфу (біологічний тип) за К. Раункієром (Raunkiaer, 1934), ареалогічну формулу (Meusel, Jäger, Weinert, 1965), господарське використання, поширення у світі і на території України (GBIF, 2026; Екофлора України, 2000–2010; Определитель..., 1987; Флора УРСР, 1938–1965) та рисунок рослини (Eggenberg & Möhl, 2007; GBIF, 2026; iNaturalist, 2026; Jäger et al., 2017; Tertyshnyi, 2024; ukrbin, 2026 та ін.).

Подано відомості про рослини-індикатори лісорослинних умов (Вороб'єв, 1953; Елін, Мещеряков, 1973; Єлін та ін., 1987; Єлін, 1960; Определитель..., 1984; Шабарова, 1982; Юхновський, Левандовська, Хрик, 2013), діагностичні види синтаксонів відповідно до Продромусу рослинності України (Дубина та ін., 2019) та участь видів в угрупованнях, занесених до Зеленої книги України (2021). Назви синтаксонів узгоджені з Міжнародним кодексом фітосоціологічної номенклатури (ICPN) (Weber et al., 2000), раритетність біотопів – з Директивою Ради Європи (ДРЕ) 92/43/ЄЕС (Council..., 1992).

Рослини розташовано в алфавітному порядку в межах родів, роди – у межах родин, а родини – у межах порядків. Порядки розміщено згідно з системою APG IV (2016), наголос у латинських та українських назвах таксонів подано згідно з відповідними зведеннями (Кобів, 2004; Чопик, Федорончук, 2015; Jäger et al., 2017). Валідні українські назви видів виділено напівжирним шрифтом, синонімічні – звичайним. Латинські синонімічні назви наведені в дужках. Після характеристики кожного виду подано питання для самоконтролю та висновки. Завершується посібник списками латинських і українських назв рослин та використаних джерел.

Метою посібника є аналіз та синтез інформації про покритонасінні рослини Лісостепу України. Він буде корисний студентам лісогосподарських і біологічних спеціальностей, учителям-біологам, а також працівникам лісового господарства й заготівельникам рослинної сировини.

До навчальних цілей посібника слід віднести вивчення морфологічних, еколого-ценотичних, созологічних та індикаторних особливостей рослин, їхнього природоохоронного статусу й поширення як на території України, так і у світі. Це сприятиме опануванню інтегральних і загальних компетентностей, зокрема, здатності вирішувати складні завдання та виклики практичного спрямування як у лісовому, мисливському господарствах, так і безпосередньо в навчанні з урахуванням комплексності й відповідності природним зональним умовам, поглиблюватиме знання та розуміння предметної області й безпосередньо професії, розвиватиме уміння використовувати здобуті знання у

практичних ситуаціях і швидше оволодівати сучасними підходами для ефективної організації та ведення лісового господарства.

Автор висловлює щиро подяку рецензентам: доктору біологічних наук, професору кафедри фармакогнозії та ботаніки Національного медичного університету імені О.О. Богомольця Мінарченко В.М., доктору біологічних наук, професору кафедри ландшафтної архітектури та фітодизайну НУБіП України Поповичу С.Ю., доктору біологічних наук, професору, провідному науковому співробітнику відділу систематики і флористики судинних рослин Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України Федорончуку М.М., а також співробітникам і керівнику Національного гербарію України (KW), кандидату біологічних наук, старшому науковому співробітнику відділу систематики і флористики судинних рослин Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України Шиян Н.М. та доктору біологічних наук, професору, заслуженому діячу науки і техніки України Якубенку Б.Є. за поради, побажання та слушні зауваження щодо навчального посібника. Автор щиро вдячний працівникам кафедри ботаніки, дендрології та лісової селекції Національного університету біоресурсів і природокористування України за сприяння виходу у світ цього посібника.

РОЗДІЛ 1. ОПИС ПОКРИТОНАСІННИХ РОСЛИН ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Sonchus oleraceus – Жовтий осот городній

Angiosperms Покритонасінні
Asterales Айстроцвіті
Asteraceae Айстрові
Sonchus Жовтий осот

Однорічна трав'яна рослина з веретеноподібним однорічним коренем. Стебло прямостояче, порожнисте, переважно галузисте або в горішній частині з довгими залозистими волосками. Листки м'які голі, зверху темно-зелені, пірчатороздільні або виїмчасто-надрізані, з більшою трикутною кінцевою часткою, на краї з дрібними зубчиками, що закінчуються м'якими колочками. Нижні листки на крилатих, переважно до основи розширених та стеблообгортних черешках, а середні й горішні – дрібніші, сидячі, із широкими й гострими стрілоподібними, охоплюючими стебло вушками, горішні листки нерідко цілісні, зубчасті. Квіткові кошики зібрані на верхівці стебла та його розгалужень у невеликі зонтикоподібні щитки. Обгортки переважно голі або спочатку вкриті м'яким клаптикоподібним повстистим опушенням або інколи й довгими нечисленними залозистими волосками. Внутрішні листочки обгортки лінійно-довгасті, удвічі довші ланцетоподібних зовнішніх. Квітки світло-жовті, довші обгортки. Сім'янки бурі, довгасто-оберненояйцеподібні, з трьома тонкими реберцями з кожної сторони, у проміжках із поперечними зморшками. Чубчик з білих, м'яких, простих волосків, легко опадає.

На городах, полях у низинах, на забур'янених місцях, діагностичний вид синтаксонів *Amarantho retroflexi-Setarietum glaucae* Solomakha et al. in Solomakha 1987, *Bromo squarrosi-Sonchetum oleracei* Kostylev in Solomakha et al. 1992, *Cardario-Sonchetum oleracei* Korzhenevsky et Klyukin 1990, *Ornithogalo pontici-Vicietum dasycarpae* Solomakha 1990, *Polygono arenastri-Chenopodietum muralis* Mucina 1987, *Stellarietetea mediae* Tx. et al. in Tx. 1950, *Veronico-Lamietum hybridi* Kruseman et Vlieger 1939, заввишки 40–120 см, квітує VI–X, археофіт середземноморського походження, епекофіт, мезофіт, трав'яний малорічний монокарпік, терофіт, літньозелений, напіврозетковий, каудексовий, m-sm-temp.oz₁₋₃EURAS.

Поширення в Україні: майже на всій території.

Загальне поширення: Австралія, Африка, Європа, Нова Зеландія, Північна та Південна Америка, тепліша й тропічна частини Азії.

Господарське значення рослини: бур'ян, вітамінне, кормове, лікарське, медоносне, олійне, харчове (рис. 1.932–1.940).

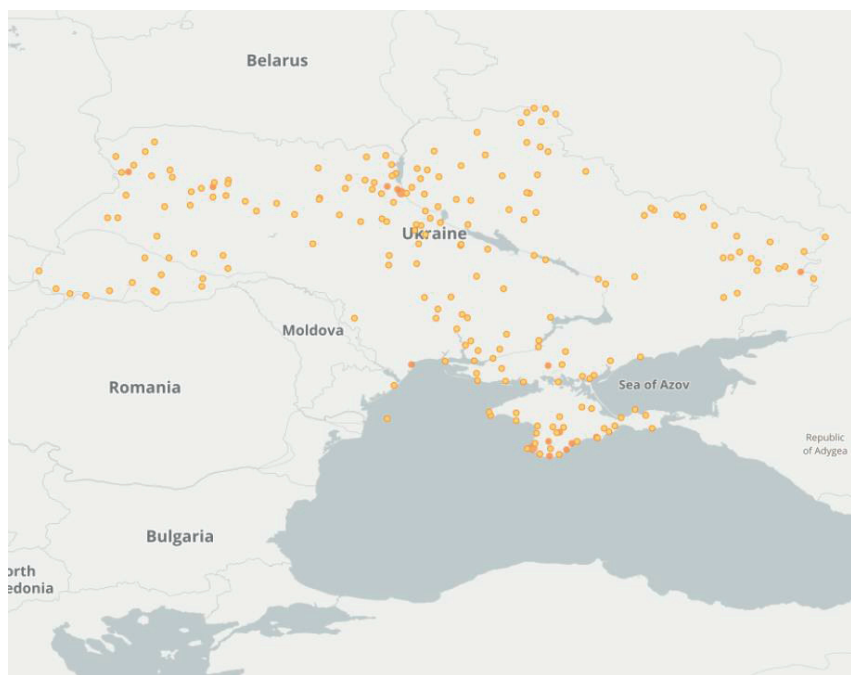

Рис. 1.932. Ареал *Sonchus oleraceus* в Україні [Occurrences *Sonchus oleraceus*..., 2025]

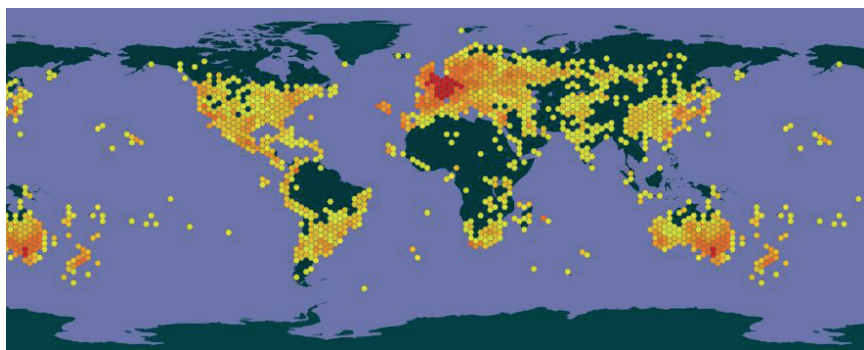

Рис. 1.933. Ареал *Sonchus oleraceus* в світі [*Sonchus oleraceus*..., 2025]

Рис. 1.934. Плід *Sonchus oleraceus* [Scher, 2025]

Рис. 1.935. Плід *Sonchus oleraceus* [Hilgenkamp, 2025]

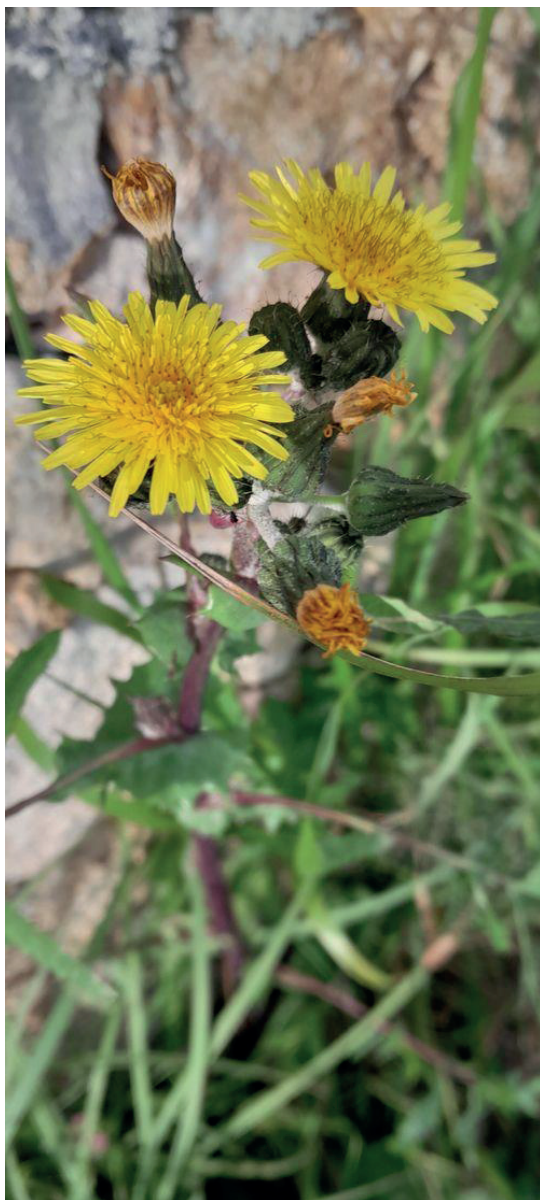

Рис. 1.936. Плід *Sonchus oleraceus* [Piero, 2025]

Рис. 1.937. *Sonchus oleraceus* [Lindman, 1922]